

מדרכו של רשב"י למדנו תורה עם מצוות ומעשים טובים

התורה הקדושה פותחת בפסוק "בראשית ברא אלוקים את השמים ואת הארץ".

רש"י הקדוש מעיר שלא נאמר שם הויה אלא שם אלוקים, ומפרש שבתחילה עלה במחשבה לברוא את העולם במידת הדין, וראה שאין העולם מתקיים, לכך הקדים מידת רחמים ושיתפה למידת הדין. והיינו דכתיב "ביום עשות השם אלוקים ארץ ושמים".

ביחס לפסוק הנ"ל מצאנו בגמרא במסכת עירובין (יג, ב) מחלוקת עקרונית בין בית הלל לבית שמאי:

תנו רבנן: שני שנים ומחצה נחלקו ב"ש וב"ה. הללו אומרים נוח לו לאדם שלא נברא יותר משנברא, והללו אומרים נוח לו לאדם שנברא יותר משלא נברא. נמנו וגמרו שנוח לו לאדם שלא נברא יותר משנברא ועכשיו שנברא יפשפש במעשיו, ויש אומרים ימשמש במעשיו.

ואולי בעזרת השם החונן לאדם דעת אפשר להסביר ולומר שמחלוקתם של אותם תנאים קדושים באה לרמוז על מעשה הבריאה. מה שאמרו בית שמאי שנוח לו לאדם שלא נברא משנברא מרמז על מידת הדין כיוון שעל ידי כך שנברא הוא עושה יותר עוונות ממצוות, והתבוננות כזו נובעת ממידת הדין. ומה שאמרו בית הלל שנוח לו לאדם שנברא יותר משלא נברא רומז למידת הרחמים, שאע"פ שהאדם עובר עבירות, מכל מקום יש גם מצוות שהוא מקיים, וזה רצון השם בקיום העולם - ולכן זה קשור למידת הרחמים. ולבסוף נמנו וגמרו שנוח לו שלא נברא משנברא, אך הואיל ונברא ימשמש במעשיו ע"י תורה ומצוות ומעשים טובים, וזה השיתוף של מידת דין ורחמים. זהו בדיוק האופן שבו ברא הקב"ה את עולמו.

רעיון זה של שיתוף הרחמים בדין בבריאת העולם מצאנו גם במסכת אבות בכיוון דומה:

התנא במסכת אבות פרק ג משנה טו אומר: "הוא היה אומר" (הכוונה לרבי עקיבא) "הכול צפוי והרשות נתונה ובטוב העולם נידון".

רש"י על אתר מפרש שאין הקדוש ברוך הוא הולך אחר רוב מעשיהם של בני האדם שמוסיפים וחוטאים בכל יום, אלא הוא דן את העולם לטובה כדי שלא להחריבו, ומכל מקום מעשיהם גנוזים ליום הדין. דברינו בעניין שיתוף מידת הדין ברחמים בבריאת העולם מתאימים לדבריו.

החתם סופר מסביר משנה זו בספרו 'תורת משה' ומביא את דברי בעל ה'תורת חיים' שאצל הצדיקים נשארה ההנהגה כפי שעלתה במחשבה לברוא את העולם בדין, ואע"פ שהם צדיקים וראויים לרחמים תשתתף מידת הדין ברחמים. כוונתו שעל פי הדין מגיעים להם רחמים. לעומת זאת, אצל הרשעים שראויים לדין הקדוש ברוך הוא משתף את מידת הרחמים.

וזה מה שאמר התנא "הכול צפוי", ואפילו הכי "הרשות נתונה", ולפיכך "בטוב העולם נידון" - היינו בשיתוף דין ורחמים. ומה שאמר "הכול לפי רוב המעשה" היינו שלפעמים הדין מעורב ברחמים ולפעמים הרחמים מעורבים בדין, והכול לפי רוב המעשה לטובה ע"כ.

לשם הבנת המשך דברינו נביא כעת את דברי ר"י אבן שועיב בדרשתו על פרשת וארא, וז"ל:

"וכמו שאמר החכם ר' עקיבא באלו העניינים הכל צפוי והרשות נתונה. אמר ענין גדול בדברים מועטים, כי אף על פי שהכל כתוב בספרו, אף על פי כן אינו גזרה וזהו ספר תולדות אדם. ואמר שהראה הקדוש ברוך הוא לאדם הראשון וכו', וכן למשה וזהו מספרך אשר כתבת, וזהו ענין שמואל ירחינאה שהיה בקי בסוד העיבור. וזהו על ספרך כלם יכתבו".

ביאור דבריו הקדושים של הרב הם שכל אדם שיוורד לעולם יורד עם ספר זיכרון המתעד את כל מסע חייו בעולם הזה. הכוונה היא שהכול צפוי לפני הנשמה שיוורדת לעולם הזה והרשות נתונה ביד הנשמה לעשות טובה או רעה, ואין אלו גזרות. וזהו בדיוק מה שכתוב בפרשת בראשית (ה, א): "זה ספר תולדות אדם".

וכעין דברים אלו שמעתי בשם הגאון רבי יוסף משאש זצ"ל בספרו נחלת אבות.

על פי הסבר זה של מאמר בריאת העולם על שיתוף דין ברחמים וההסבר במשנה באבות בעיני ה' יוכשר נסביר על דרך האפשר את הגמרא במסכת ברכות (כו, ב).
וכך מובא שם בגמרא:

איתמר רבי יוסי ברבי חנינא אומר תפלות אבות תקנום. רבי יהושע בן לוי אמר תפלות כנגד תמידים תקנום. תניא כוותיה דרבי יוסי ברבי חנינא אברהם תיקן תפילת שחרית וכו' יצחק תיקן תפילת מנחה וכו' יעקב אבינו תיקן תפילת ערבית וכו'.

ניתן להסביר שאברהם אבינו, הרומז למידת החסד שהיא מידת הרחמים של הבריאה, תיקן תפילת שחרית. יצחק אבינו, הרומז למידת הגבורה שהיא מידת הדין, תיקן תפילת מנחה. יעקב אבינו, הרומז למידת התפארת שהיא מידת השיתוף של דין ורחמים, תיקן תפילת ערבית. נמצא שאבות העולם מייצגים באישיותם ובתפילותיהם את מעשה בריאת העולם, וזהו בדיוק מה שנאמר בתורה: "ויהי ערב ויהי בוקר".
לאור הדברים הללו יבוארו דברי הברייתא בברכות (כז, ב):

תנו רבנן: מעשה בתלמיד אחד שבא לפני רבי יהושע אמר לו תפילת ערבית רשות או חובה? אמר ליה רשות. בא לפני רבן גמליאל אמר לו תפילת ערבית רשות או חובה? אמר לו חובה. אמר לו והלא רבי יהושע אמר לי רשות וכו'. ובסוף המעשה מובא: "ואותו תלמיד רבי שמעון בן יוחאי הוה".

וניתן לבאר את מחלוקתם לפי מה שכתבנו למעלה שדעת רבי יהושע שתפילת ערבית רשות היינו מידת הרחמים, ואילו רבן גמליאל שאמר חובה היינו מידת הדין. וממילא נחלקו באיזה אופן תיקן יעקב אבינו את תפילת ערבית: האם באופן של שיתוף של הדין ברחמים או להפך - שיתוף הרחמים בדין.

לכאורה נשאלת השאלה מדוע היה חשוב כל כך לגמרא לפרט מי היה אותו

התלמיד? הרי בפשט הפשוט המעשה שהוא עשה נראה לכאורה כמעשה לא ראוי, כיוון שיש פה מעין חשש ללשון הרע על רבי יהושע.
 מה גם שבספר שו"ת בית מרדכי חלק א' סימן פ"ב כותב: "בין תלמידי החכמים שישבו בכרם ביבנה היה תלמיד אחד ששאל תפילת ערבית רשות או חובה וגרם בכך להורדתו של רבן גמליאל מן הנשיאות של הסנהדרין", עכ"ל.
 הגמרא במסכת בבא קמא דף נ דורשת את הפסוק "וסביביו נשערה מאוד": מלמד שהקדוש ברוך הוא מדקדק עם סביביו אפילו כחוט השערה. ורש"י מסביר "עם סביביו" - צדיקים הדבקים בו.
 על מרים שדיברה במשה נאמר בתורה בפרשת בהעלותך (במדבר יב, יד):

וַיֹּאמֶר ה' אֶל־מֹשֶׁה וְאַבְיָה יֶרֶק יֶרֶק בְּפָנֶיהָ הֲלֹא תִכְלֵם שְׂבַעַת יָמִים תִּסְגָּר שְׂבַעַת יָמִים מְחוּץ לְמַחֲנֶה וְאַחַר תֵּאָסֶף: וְתִסְגָּר מְרִים מְחוּץ לְמַחֲנֶה שְׂבַעַת יָמִים וְהָעַם לֹא נָסַע עַד־הָאָסֶף מְרִים:

לולא דמסתפינא נראה על פי זה לתרץ על מה ששאלנו מקודם על התנהגותו של רשב"י במעשה זה ששאל את רבן גמליאל אחרי ששאל את רבי יהושע, שנגזר עליו לגלות למערה כיוון שהקב"ה מדקדק עם חסידיו כחוט השערה. כמו שעל מרים נגזר לצאת מחוץ למחנה גם על רשב"י נגזר שיצא מחוץ למחנה, דהיינו למערה.

ונעמיק עוד ונשאל לאור מה שביארנו לעיל - אם כנים דברינו שמחלוקתם של אותם תנאים קדושים ר"ג ור"י אם תפילת ערבית רשות או חובה נובעת מהמחשבה העמוקה האם מעשה הבריאה נעשה ע"י שיתוף של דין ברחמים או רחמים בדין, אם כן מה עלינו ללמוד מהגזרה שנגזרה על רשב"י לגלות למערה בשל הבנה זו של מעשה הבריאה?

נחדד את השאלה לפי מה שביאר הר"י משועיב על דברי התנא הקדוש ר"ע שאמר "הכול צפוי והרשות נתונה", שכל נשמה יורדת לעולם הזה על פי ספר זיכרון שמתעד את כל מסע חייה של הנשמה. א"כ כיצד נוכל להבין את מסע נשמתו של רשב"י לתוך המערה?

כדי לענות על שאלה זו צריכים אנו לרדת לעומקה של מחלוקת תנאים קדושים העוסקת בסוגיית תנורו של עכנאי (בבא מציעא נט, ב):

מאי עכנאי? אמר רב יהודה אמר שמואל: שהקיפו את דברי רבי אליעזר

בדברים ובראיות שלא כדעתו, כמו עכנא זו, נחש שמכניס את זנבו לתוך פיו, וטמאוהו.

תנא, באותו היום השיב רבי אליעזר כל תשובות שבעולם, ולא קיבלו הימנו. אמר להם רבי אליעזר לחכמים: אם אכן הלכה כמותי שהתנור טהור, חרוב זה יוכיח! נעקר חרוב ממקומו מאה אמה, ואמרי לה, ארבע מאות אמה, לסייע לרבי אליעזר. אמרו לו חכמים: אין מביאין ראיה מן החרוב. חזר ואמר להם רבי אליעזר לחכמים: אם הלכה כמותי, אמת המים יוכיחו! חזרו אמת המים לאחוריהם. אמרו לו חכמים: אין מביאין ראיה מאמת המים. חזר ואמר להם רבי אליעזר לחכמים: אם הלכה כמותי כותלי בית המדרש יוכיחו! הטו כותלי בית המדרש ליפול.

גער בהם רבי יהושע, ואמר להם: אם תלמידי חכמים מנצחים זה את זה בהלכה, אתם, מה טיבכם להתערב במחלוקת שביניהם?! נשארו הכתלים על עמדם, ולא נפלו מפני כבודו של רבי יהושע שגער בהם, ולא זקפו מפני כבודו של רבי אליעזר, שביקש מהם לסייע לו, ועדיין מטין ועומדין. ע"כ

בעזרת השם נתחיל לבאר סוגיה זו כדי לתרץ את קושייתנו ולהבין את מסע חייו של רשב"י ואת הלימוד שמסע זה בא ללמדנו בהקשר למעשה הבריאה. "עכנאי" רומז לנחש בעל הלשון - ולאותו לשון הרע שבסיבתו היה צורך לגלות למערה.

"תנורו של עכנאי" היה בנוי מעיגולי חרס וחול בתוכם. מבנה זה מרמז בדיוק על מידת הדין ומידת הרחמים, כי כידוע ליודעי ח"ן העולם נברא ביושר ועיגולים - היושר מסמל את מידת הרחמים והעיגולים מסמלים את מידת הדין. בתנור זה עיגולי החרס מרמזים על מידת הדין ואילו החול באמצע מרמז על מידת הרחמים, כיוון ש"חול" בגימטריה עם הכולל שווה מ"ה, וידוע ליודעי ח"ן ששם מ"ה הוא רחמים גמורים.

כל הסימנים שרבי אליעזר מביא הם סימנים שמלווים את רשב"י גם בהיותו במערה:

החרוב מסמל את מידת הדין, כיוון שהגימטריה של "חרוב" היא רי"ו - שהיא גם הגימטריה של "גבורה", ומידת הדין היא מידת הגבורה. אמת המים מסמלת את מידת הרחמים, כיוון שהגימטריה של "מים" עם

הכולל היא צ"א - שהיא הגימטריה של שני שמותיו של הקב"ה - שם הויה ושם אדנות - המרמזים על מידת הרחמים.

כותלי בית המדרש, שהיו מטין לנפול ולא הזדקפו, מרמזים על מבנה המערה עצמה.

יוצא מכאן שאותם תנאים קדושים סייעו לרשב"י במסעו אל אותה המערה רק כדי להבין את מהות מעשה הבריאה במידת הדין והרחמים, וכתוצאה מכך גם את מחלוקתם העמוקה של רבן גמליאל ורבי יהושע אם תפילת ערבית היא רשות או חובה.

כדי להבין את הסיוע שסייעו ר"א ור"י לרשב"י עלינו לעיין בסיפור המעשה של יציאת רשב"י למערה ולבארו.

תלמוד בבלי מסכת שבת דף לג עמוד ב:

אזלו טשו במערתא. איתרחיש ניסא איברי להו חרובא ועינא דמיא. והווי משלחי מנייהו, והווי יתבי עד צוארייהו בחלא, כולי יומא גרסי, בעידן צלויי לבשו מיכסו ומצלו, והדר משלחי מנייהו כי היכי דלא ליבלו. איתבו תריסר שני במערתא. אתא אליהו וקם אפיתחא דמערתא, אמר: מאן לודעיה לבר יוחי דמית קיסר ובטיל גזרתיה? נפקו. חזו אינשי דקא כרבי וזרעי, אמר: מניחין חיי עולם ועוסקין בחיי שעה! כל מקום שנותנין עיניהן - מיד נשרף. יצתה בת קול ואמרה להם: להחריב עולמי יצאתם? חיזרו למערתכם! הדור אזול. איתבו תריסר ירחי שתא. אמרי: משפט רשעים בגיהנם - שנים עשר חדש. יצתה בת קול ואמרה: צאו ממערתכם! נפקו, כל היכא דהוה מחי רבי אלעזר - הוה מסי רבי שמעון. אמר לו: בני, די לעולם אני ואתה. בהדי פניא דמעלי שבתא חזו ההוא סבא דהוה נקיט תרי מדאני אסא, ורהיט בין השמשות. אמרו ליה: הני למה לך? - אמר להו: לכבוד שבת. - ותיסגי לך בחד? - חד כנגד זכור, וחד כנגד שמור. - אמר ליה לבריה: חזי כמה חביבין מצות על ישראל! יתיב דעתייהו.

נסביר את הדברים בקצרה. הגמרא מספרת על רשב"י ובנו רבי אלעזר שהלכו והתחבאו במערה, והתרחש להם נס ונבראו להם עץ חרובים ומעיין מים. הם ישבו תריסר שנים במערה ואחר כך יצאו וראו אנשים שזורעים וחורשים. אמרו:

עוזבים חיי עולם ועוסקים בחיי שעה? כל מקום שנתנו בו עיניהם נשרף מיד. יצאה בת קול ואמרה: להחריב עולמי יצאתם? חזרו למערתכם! הלכו וישבו תריסר חודשים, אמרו משפט רשעים בגיהנם 12 חודש. יצאה בת קול ואמרה: צאו ממערתכם. יצאו, כל מקום שהיה שורף רבי אלעזר היה רבי שמעון מרפא, עד שפגשו זקן אחד בערב שבת שהיה רץ בין השמשות עם שתי חבילות הדסים. שאלו אותו: למה לך שני הדסים? אמר: לכבוד שבת. אמרו לו: אחד מספיק. אמר להם: אחד כנגד שמור ואחד כנגד זכור. אמר לו רשב"י לרבי אלעזר: תראה כמה חביבות המצוות על עם ישראל. אז נרגע רבי אלעזר.

מגמרא זו יוצא שכל מה שקרה לרשב"י ובנו במערה ומחוצה לה כמוהו ממש כמעשה הבריאה:

החרוב רומז למידת הדין, ואילו מעיין המים רומז למידת הרחמים - כמו שצינינו לעיל במעשה של תנורו של עכנאי.

כאשר יצאו רשב"י ובנו מן המערה הם התנהגו עם העולם ממש במידת הדין - כל מקום שלא למדו בו תורה הם שרפו, וזו ממש מידת הדין!

ואחרי שיצאו מהמערה בפעם השנייה היה ר"א שורף ורשב"י מרפא, עד שראו זקן אחד שעוסק במצוות. זהו שיתוף הרחמים בדין, וכך מתנהל העולם בשיתוף של תורה שנמשלה לאש שהיא דין עם מצוות ומעשים טובים - שהם רחמים.

המיוחד בכל המעשה הוא שמעשה בראשית - בריאת העולם - הסתיים בשבת, וכמו כן המעשה עם רשב"י ובנו הסתיים בערב שבת.

המורם מכל הוא שבורא עולם, שברא את עולמו ונתן לנו את תורתו תורת אמת, רצה בשיתוף של לימוד תורה עם עשייה - תורה עם מצוות ומעשים טובים.